

متن ارسالی کاربر

عنوان سند: ضرورت شناخت صفات الهی از منظر امام علی(ع)

نام کاربر: مریم اسدی

تاریخ مشابه یابی: ۱۴۰۱/۰۳/۳۱

درصد کل مشابهت: ۲۷/۶۴٪

ضرورت شناخت صفات الهی از منظر امام علی(ع)

سمانه شاکری^۱

چکیده

در این مقاله به موضوع شناخت صفات خداوند از منظر امام علی(ع) می‌پردازیم، شناخت صفات خداوند در حد توان انسان‌ها و نه مقام پروردگار، به فراخور ظرفیت معرفتی و وجودی انسان و تلاش او در این مسیر ضروری است و شکی نیست برای هر انسانی شناخت خدا نقش اساسی در شناخت سعادت دنیوی و اخروی او دارد. پژوهش بر پایه روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. اهمیت در صفات خداوند به عنوان رکن اساسی منظومه معرفتی انسان مومن بر کسی پوشیده نیست، با توجه به اهمیت خداشناسی به عنوان نخستین اصل از اصول پنج‌گانه‌ی دین، و اینکه اولین قدم برای ورود به توحید و خداشناسی است، اهمیت فراوانی دارد. شناخت ذات الهی ممکن

۱. طلبه پایه سوم حوزه علمیه فاطمیه(س)

نیست مگر از طریق شناخت صفات او، شناخت صفات خداوند موجب خشوع در برابر عظمت خداوند گشته و این نیز به درک مقام وجودی انسان یعنی وابستگی همه جانبه او به خداوند و درک فقیر بودن انسان و غنی بودن خداوند و در نتیجه ارتقا به مقام قرب الهی می‌گردد.

کلید واژه: شناخت، صفات الهی، ضرورت

مقدمه

شناخت صفات خدا به دلیل شرافت موضوع آن، یعنی دانشی که درباره‌ی اشرف موجودات بحث می‌کند، مهمترین دانش است. در ادیان گوناگون، بحث از صفات خداوند همواره اهمیت فراوان داشته است. بسیاری از ادیان وجود خداوند را مسلم و تردید ناپذیر دانسته و به جای اثبات آن، به بررسی و شمارش صفاتش پرداخته‌اند. درباره این پژوهش، مقاله‌های ارزشمندی به چاپ رسیده از جمله ضرورت شناخت خدا از منظر امام علی(ع)، ۱۳۹۸، توسط فاطمه موسوی گردآوری شده است. در این پژوهش به بررسی صفات خداوند از منظر امام علی(ع) می‌پردازیم، صفاتی مانند اذلی بودن خداوند، واحد بودن خداوند نه به معنای وحدت عددی، خستگی ناپذیری، بی‌همتایی خداوند. روش اجرایی مقاله توصیفی تحلیلی است و در این مقاله به طور مشخص و در قالب روش کتابخانه‌ای به دنبال پاسخ به ضرورت شناخت صفات خداوند از منظر امام علی(ع) پرداخته می‌شود. خداشناسی هم نقطه آغازین دین و هم محور آن است؛ زیرا بدون شناخت خدا، شناخت دین ممکن نیست و دیگر معارف بدون توحید معنا ندارد. بنابراین خداشناسی راه رسیدن به کمال انسانی است، قرآن کریم عبادت خدا را غایب خلقت جن و انس معرفی کرده است و از آنجا که راه رسیدن به عبادت خدا بدون شناخت خدا و ایمان به او مقدور نیست؛ معلوم می‌شود تکامل انسان از مسیر خداشناسی می‌گذرد.

مفهوم شناسی

شناخت در معنای لغوی مطلق علم و آگاهی و اطلاع است.^۱ و در اصطلاح شناخت در روان‌شناسی اشاره به فرآیندهای روانی دارد که حاصل ذهن آدمی بوده و منجر به «دانستن» می‌گردد. این فرایندها شامل یادآوری، ارتباط دادن، نمادسازی، تجسم یا تصور، حل مسئله و تخیل و رویاپردازی می‌شود.^۲

معنای صفات الهی: خداوند متعال کمالاتی دارد و این کمالات نشانه‌ها و علائمی دارند و به مانند ذات حق تعالی نهایت و حد مرزی ندارند.^۳

لفظ ضرورت به معنای دوام است، و در چند موضع به کار می‌بریم: از آن جمله اینکه می‌گوییم خداوند ضرورتاً زنده است، یعنی دائماً و بی‌پایان است.^۴

۱- حدود شناخت خداوند از دیدگاه امام علی(ع)

باید به این نکته توجه داشته باشیم که تا چه حدود می‌توانیم خدا را بشناسیم. لازمه تشبیه و تجسیم خداوند محدود بودن خداست، تنزیه مطلق نتیجه‌اش جز بسته شدن راه معرفت خدا نخواهد بود. در حالی که، خداوند ما را به شناخت خودش فراخوانده و در عین حال محدوده‌ای برای آن مشخص کرده است. امام علی(ع) در بخشی از خطبه‌ی ۹۱ به یک قاعده‌ی کلی و اصل مهم در فهم صفات خداوند اشاره می‌کند که اگر همه مطابق آن حرکت کنند اختلافات مربوط به صفات خداوند از بین می‌رود، آنجا که می‌فرماید: «آنچه را که از قرآن در توصیف خدا به تو رسیده است تبعیت کن تا حلقه‌ی وصل تو و معرفت حق شود. پس آنچه به تو داده شده اخذ کن و آنچه را که شیطان تو را بر آن دلالت می‌کند که نه در قرآن وجوب آن بر توست و نه در سنت پیامبر(ص) و ائمه‌هدی اثر و نشان آن است، علم آن را به خدا واگذار». در اینجا امام وظیفه‌ی همگان را در برابر معرفت صفات خدا روشن ساخته و آن این است که باید صفات او را در پرتو هدایت‌های قرآن و سنت پیامبر(ص) و ائمه‌معصومین(ع) فرا گرفت و تکیه بر افکار انسانی در خصوص این مسئله به هیچ وجه جایز نیست و جز وسوسه‌های شیطانی محسوب می‌شود؛ زیرا از

^۱ مطهری، مجموعه آثار، ص ۱۰۳

^۲ محسنی، نظریه‌ها در روانشناسی رشد، ص ۱۷

^۳ اصفهانی، ابواب الهدی، ص ۱۱۹-۱۲۰

^۴ ابن سینا، الاشارات و تنبيهات، ص ۳۲

یک سو صفات خدا مانند ذاتش نامحدود است و افکار انسان‌ها همواره محدود و از سوی دیگر آشنایی انسان‌ها و سروکارشان همیشه با مخلوقات است. وقتی سراغ صفات خدا می‌روند خطر سقوط در پرتگاه تشبیه او به مخلوقات و صفات آنها وجود دارد. امام علی(ع) در بخش دیگر خطبه در پاسخ به کسی که از صفات خدا سوال کرده بود، هشدار می‌دهد که کنه صفات خدا مانند کنه ذاتش برای هیچ انسانی قابل شناخت نیست به دلیل اینکه او و صفاتش نامحدود است و ما در هر حدی از علم باشیم محدودیم و محدود به کنه و حقیقت ذات و صفات نامحدود نمی‌رسد.^۱

۲- ابزار شناخت

خداوند متعال برای رسیدن انسان به شناخت، ابزار و وسایلی را در اختیار او قرار داده است که به وسیله این ابزار و وسائل به شناخت پیرامون خود پردازد. برخی از صاحب‌نظران در نام این ابزار اختلاف نظر دارند و هر کدام موارد متعددی را به عنوان ابزار شناخت برشمرده‌اند؛ اما با تامل در جهان هستی و خلقت انسان به دست می‌آید که بسیاری از این موارد تحت تاثیر یکدیگر قرار دارند و با همتداخل دارند. بنابراین، این ابزار در موارد زیر محدود می‌شود.^۲

۲-۱- حواس

حواس پنجگانه، نخستین ابزار و وسایلی هستند که خداوند در اختیار انسان قرار داده تا به کمک این ابزار، بسیاری از اشیا و امور اطراف خود را درک و آنها را شناسایی کند. دیدنی‌ها را به وسیله‌ی حس بینایی ببیند، شنیدنی‌ها را به وسیله‌ی حس شنوایی بشنود، بوها را به وسیله حس بویایی استشمام کند، مزه‌ها را به وسیله حس چشایی بچشد و بالاخره اشیا را به وسیله‌ی حس لامسه لمس کند. البته از میان حواس پنجگانه دو حس بینایی و شنوایی از اهمیت زیادی برخوردار هستند.^۳

۲-۲- عقل

^۱ اسفندیار، دلشاد نداف، تشبیه و تنزیه از دیدگاه امام علی(ع)، ص ۱۵-۱۶

^۲ موسوی، ضرورت شناخت خداوند از منظر امام علی(ع)، ص ۴-۵

^۳ همان، ص ۵

عقل، نعمت بزرگ الهی و حجت باطنی انسان است. خداوند چنین نعمت بزرگی را به انسان بخشیده، تا با کمک عقل، هم محسوسات را به درستی درک کند، و هم قدرت تحلیل و تجزیه‌ی امور راه پیدا کند. عقل در دین اسلام از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است. در قرآن کریم آیات بسیاری وجود دارد که به این جایگاه والا اشاره دارد و در آنها به تعقل و تفکر امر شده است. خداوند در وصف خردمندان فرموده‌اند: خردمندان افرادی هستند که با عقل و تفکر و تدبیر به آفریدگار هستی پی می‌برند و او را از روی تفکر در مخلوقاتش می‌شناسند. برخی از صاهب نظران در ابزار یا منبع شناخت بودن «عقل» اختلاف کرده‌اند و برای ابزار یا منبع شناخت بودن آن، تفصیل قائل شده‌اند که این مجالی برای وارد شدن به آن نیست.^۱

۲-۳- وحی

وحی، سرچشمه‌ی بسیاری از معارف است. از آنجا که منشا وحی، علم لا یتناهی خداوند است، ناب‌ترین شناخت‌ها از این طریق به بشر می‌رسد. انسان از طریق وحی، در مورد هستی و سرچشمه‌ی آن، به آگاهی‌های ارزنده‌ای همچون اسرار و رموز آفرینش، گذشته و آینده‌ی جهان، عالم آخرت و امور معنوی که نیل به این گونه معارف از راه‌های دیگر ممکن نیست به نتیجه برسد. دو راه نخست جنبه‌ی عمومی دارد و تمام افراد بشر می‌توانند در شناخت جهان از آن دو، بهره بگیر و در فهم شریعت نیز موثر و کارساز است؛ در حالیکه راه سوم از آن افرادی است که مورد عنایت خاص خداوند قرار دارند و بارزترین نمونه‌ی آن پیامبران الهی می‌باشند. از طرفی نیز از ابزار حس را فقط در محسوسات می‌توان استفاده کرد.^۲

۲-۴- دل (شهود باطنی)

مادی‌گرایان ابزار شناخت را منحصر به ابزار حسی می‌دانند، اما در نگاه الهی دانان ابزار دیگری به نام قلب یا دل یا شهود باطنی و الهام نیز وجود دارد که در شناخت موجوداتی که محسوس نیستند، می‌توان مورد استفاده قرار داد. انسان می‌تواند برخی از حقایق را بدون استفاده از ابزار پیش گفته

^۱ موسوی، ضرورت شناخت خداوند از منظر امام علی (ع)، ص ۵-۶
^۲ همان، ص ۶

است». خداوند متعال به دلیل اینکه علت تامه‌ی همه‌ی موجودات است، به تمام امور آشکار و خفی آنها آگاه است. خداوند در قرآن بارها می‌فرماید: «علیم بذات الصدور» حضرت امیر(ع) در موارد دیگری نیز در مورد علم خداوند می‌فرماید: «هر رازی نزد تو آشکار است و هر پنهان و غیبی در پیش تو حاضر است». یا می‌فرماید: «خداوند عالم بود آنگاه که معلومی نبود». در خطبه ۱۸۳ می‌فرماید: «اگر پنهان کنید می‌داند، و اگر آشکار نمایید ثبت می‌کند». در جای دیگر نیز می‌فرماید: «خداوند آواز را در بیابانها، و گناهان بندگان را در نهانها، و آمد و شد ماهیان را در دریاها، ژرف، و تلاطم امواج آب را با وزش تندبادهای خبر دارد». از این سخنان امام علی(ع) به این نتیجه می‌رسیم که، خداوند کسی است که قبل از به وجود آمدن اشیا به تمام حالات و اجزا آنها آگاه بوده و به همه‌ی جوانب آنها احاطه داشته است. خدای متعال ذاتا نسبت به هر چیز، عالن است و بی‌آنکه واسطه‌ای از قبیل حواس و قوای ادراکی و هر وسیله‌ی علمی دیگر که فرض شود، به کار برد، بدون هیچ ساتری آنها را مشاهده می‌کند، زیرا او موجودی است که پیوسته بوده و خواهد بود و از زمان و مکان خالی، و مبدا آفرینش زمان و مکان است و در همه جا حضور دارد و از همه‌ی اسرار و نهفته‌ها آگاه است. اینها همه نشان از علم و قدرت بی‌پایان و مطلق خداوند قادر و توانا است که قطره‌ای از دریای معرفت امام(ع) نسبت به ذات پاک الهی است.^۱

۴- خداوند واحد است نه به معنای وحدت عددی

حضرت علی(ع) در بخشی از خطبه‌ی ۱۵۲ می‌فرماید: «او یگانه است ولی نه به معنای وحدت عددی، بلکه به این معنا که شبیه و نظیر نداره». هنگامی که می‌گوییم خدا واحد است بعضی تصور می‌کنند که خدا دو تا نیست، و این طرز فکر اشتباه است؛ زیرا مفهوم این سخن آن است که دومی برای او تصور می‌شود اما وجود ندارد؛ حال آنکه برای ذات خداوند دومی تصور نمی‌شود. مگر ذاتی که از هر جهت نامحدود است، تعدد در آن تصور می‌شود؟ اگر تعددی تصور شود مفهومی این است که هر دو محدودند. بنابراین توحید ذات پروردگار به معنای وحدت عددی نیست؛ بلکه به معنای یکتایی از نظر شبیه و مانند است، نه در ذهن و نه در خارج.^۲

^۱ موسوی، ضرورت شناخت خداوند از منظر امام علی(ع)، ص ۱۹
^۲ مکارم شیرازی، پیام امیرالمومنین(ع)، جلد ۶، ص ۴۵

۵- خستگی ناپذیری

خداوند در آفرینش خلق نه زحمت کشیده و نه جنب و جوشی داشته است؛ زیرا زحمت فرض بر جسم بودن است و خدا جسم نیست. از سوی دیگر، فرمان خدا با وسایل معمولی و زحمت‌آور اجرا نمی‌شود. امرش که صادر شد، بلافاصله به وجود می‌آید. «وقتی خداوند چیزی را اراده کرد، می‌گوید به وجود بیا و به وجود می‌آید». امام علی (ع) می‌فرمایند: «او خالق و آفریننده است، اما نه به این معنا که حرکت و رنج در این راه متحمل شود»^۱. از این روایت متوجه می‌شویم خداوند در آفرینش انسان سختی جسمی نداشته است.

۶- بی‌همتاست

حضرت امیر (ع) در این باره می‌فرماید: «خداوند خلاف آفریدگان خویش است. پس او در میان آفریدگانمانندی ندارد که هر چیزی به نظیر خود تشبیه می‌شود. پس آنچه برایش نظیری نیست، چگونه به غیر مثال خود تشبیه می‌شود؟»^۲.

امام در خطبه‌ی ۱۵۲ خدا را شنوا بدون استفاده از ابزار شنوایی، بینا نه به وسیله باز و بسته کردن پلک‌ها، حاضر در همه جا بدون اینکه با اشیا تماس باشد، چرا از همه چیز بی‌آنکه مسافتی بین او و موجودات باشد، آشکار نه با دید چشم‌ها، و پنهان نه به سبب کوچکی و لطافت معرفی می‌کند. خداوند که در خلقت با بشر تفاوت دارد، دیدن و شنیدنش هم با مخلوقات متفاوت است، زیرا شنیدن از طریق وارد شدن صدا در پرده‌های گوش است که خدا جسم نیست. دیدن هم از طریق انعکاس نور به دست می‌آید که این انعکاس نور در بین چشم و جسمی که در معرض دیدن است آشکار می‌شود و خدا جسم نیست که از این طریق ببیند. همچنین حضور خدا با تماس با ما نیست، زیرا اگر تماس باشد باید در جای معینی باشد که نیست که دور و نزدیک داشته باشد که نیست، بلکه همه جا هست و شاهد هم هست ولی شهود جسمی نیست که دور و نزدیک داشته

^۱ اسفندیار، دلشاد نداف، تشبیه و تنزیه از دیدگاه امام علی (ع)، ص ۱۱

^۲ صدوق، التوحید، ص ۴۷

باشد. جدا بودن خدا از مردم جایی جسمی از جسم دیگر نیست که نیاز به مسافت داشته باشد، بلکه جدایی از نظر نوع خلقت است که بشر ممکن‌الوجود و خدا واجب‌الوجود است.^۱

۷- ادراک ناپذیری برای حواس بشری

آفریدگان محدود نمی‌توانند آفریدگار نامحدود را ددک کنند و موجوداتی که تحت ربوبیت خداوندند، پروردگار خویش را نمی‌توانند آنگونه که هست درک کنند؛ موجودی که درک شود محدود و جسم خواهد داشت و خدا از جسمیت و لوازم آن پاک است.^۲ و چون جسم نیست با حواس و مشاعر ما درک نمی‌شود. هم‌چنین دلیل اینکه مشاعر انسان، اعم از حواس ظاهر و باطن، عقل و خرد، به کنه ذات او نمی‌رسد این است که او وجودی نامحدود و غیر متناهی از هر نظر است و عقول انسانی محدود از هر جهت و نامحدود هرگز در محدود نمی‌گنجد.^۳

در خطبه ۱۵۲ خدا را آشکار ولی نه با دید چشم‌ها و پنهان ولی نه به سبب کوچکی و لطافت معرفی می‌کند. حضرت علی(ع) در خطبه ۸۵ احاطه نداشتن چشم‌ها و اندیشه‌ها به خداوند را یاد-آوری می‌کند و خطبه‌ی ۹۱ حاکی است که خدا مردمک چشم‌ها را از مشاهده و ادراک صفات ذاتش باز می‌دارد. همان‌گونه که با حواس ظاهری نمی‌توان به ادراک صفات حق نائل شد، با نیروی عقل و ادراک باطنی نیز نمی‌توان به این مقصود رسید؛ زیرا ادراک شی نوعی احاطه به آن است؛ در حالی که صفات خدا محاط واقع نمی‌شود.^۴ و نمی‌شود صفات خداوند را آنگونه که شایسته است شناخت.

نتیجه

شناخت خداوند از یک سو برتری معیار فضیلت مومنان بر یکدیگر است و از سویی دیگر درجات قرب آنان در پیشگاه الهی نیز متناسب با درجات معرفت آنان است. خدا شناسی اساس دیانت و دین‌باوری است، بدون وجود این اصل جایی برای طرح دیگر مسائل مذهبی نیست. شناخت صفات

^۱ اسفندیار، دلشاد نداف، تشبیه و تنزیه از دیدگاه امام علی (ع)، ص ۱۱-۱۲

^۲ قاضی، شرح توحید صدوق، ص ۹۷

^۳ مکارم شیرازی، پیام امیرالمومنین (ع)، ص ۴۳-۴۴

^۴ اسفندیار، دلشاد نداف، تشبیه و تنزیه از دیدگاه امام علی (ع)، ص ۱۳

خداوند لازم است؛ زیرا ممکن است کسی دچار اشتباه شود و گمان کند که ماده و انرژی هم می-توانند مصداق واجب‌الوجود باشد. از سویی با شناخت صفات خداوند، نیروی توکل و اعتماد انسان به خداوند بالاتر می‌رود که در نتیجه، بالا رفتن اخلاص را به دنبال دارد و در آن زمان است که انسان همیشه از خدا راضی است. خدا شناسی بالاترین آرامش و لذت را به انسان می‌بخشد و بر اساس فرمایش قرآن تنها با یاد خداست که دلها آرام می‌شود.

منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج‌البلاغه
- ۳- ابن‌سینا، حسین بن عبدالله، الاشارات و التنبیهات، تهران: دفتر نشر کتاب، (۱۴۰۳ه)
- ۴- اصفهانی، میرزاهدی، ابواب‌الهدی، قم: موسسه معارف اهل بیت(ع)، (۱۳۹۶)
- ۵- صدوق، محمدبن بابویه قمی، ترجمه یعقوب جعفری، چاپ دوم، التوحید، قم: ضمیم کوثر، (۱۳۸۹)
- ۶- قاضی، سعید، شرح توحید صدوق، جلد ۱، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، (۱۴۱۵ق)

۷- کاشفی، محمدرضا، مجموعه پرسش‌ها و پاسخ‌ها خدا شناسی و فرجام، چاپ نهم، قم: دفتر نشر معارف، (۱۳۸۱)

۸- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، جلد ۱، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، (۱۳۶۵)

۹- محسنی، نیکچهر، نظریه‌ها در روان‌شناسی رشد، تهران: پردیس، (۱۳۸۲)

۱۰- مصباح یزدی، محمد تقی، آموزش عقاید، جلد ۱، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، (۱۳۷۷)

۱۱- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۶، قم: انتشارات صدرا، (۱۳۷۶)

۱۲- مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، جلد چهارم، چاپ نهم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، (۱۳۸۶)

۱۳- -----، پیام امام امیر المومنین، جلد ششم، ----- (۱۳۸۴)

مقالات

۱۴- دلشاد نداف، اسفندیار، علی، محمد رضا، تشبیه و تنزیه از دیدگاه امام علی (ع)، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵

۱۵- موسوی، فاطمه، ضرورت شناخت خداوند از منظر امام علی (ع)، شماره ۷، بهمن ۱۳۹۸